

MŰTÁRGY Esetek

2.

S Z O M B A T H E L Y

2 0 1 6

Az Iseumnál talált helytartói törzsjelvény

MRÁV ZSOLT

A helytartó szolgálatában

HELYTARTÓI TÖRZSJELVÉNYT

ÁBRÁZOLÓ BRONZ KARDSZÍJVERET AZ ISEUMBÓL

Az ókori Savaria déli külvárosában, az Iseum előcsarnokától északra, közvetlenül a Borostyánkő út mentén 2008 júliusában, Sosztarits Ottó ásatása egy rejtélyes római kori bronzveretet hozott napvilágra.

A veret függőleges középtengelyében egy plasztikusan kiemelkedő középborda fut. Két oldalán a lándzsacsúcs kiszélesedő levéltagját két, nagy átmérője révén erősen hangsúlyozott kerek lyuk, úgynevezett „szem” töri át. A szemek között a vereten törésvonal látszik. Az alsó kereszttag helyén mindkét oldalt áttört felületet alakítottak ki, amelynek alapmotívuma általában a pelta. A savariai veret esetében itt egy-egy fül alakú nyúlványt találunk, amelyet bab alakban törtek át. A lemez hátoldalán megmaradt egy merőleges állású, eredetileg D-formájú fül is, amely egy alulról jövő erőhatás következményeképpen enyhén deformálódott, ellaposodott. Felerősítési módja és a hátoldalán kialakított bújtató alapján a veretet a széles és varrásokkal gazdagon díszített kardszíjon (*balteus*) viselték, ezért értelmezését a katonai felszerelési tárgyak között kell keresnünk.

A savariai bronzveret pontos formai párhuzamait egy jellegzetes római kori jelvénytípusban ismerhetjük fel, amelyet – a hadijelvények lándzsahegy alakú csúcsdíszei mellett – jellemzően az altiszteknek egy speciális csoportja, a frumentariusok, a helytartó beneficiáriusai (*beneficiarii consularis*) és a speculatorok használtak, mint a felsőbb hatalom jelvényeit. Ezeket az altizti rangban szolgáló katonákat (*principales*) a tartományban állomásozó legiók állományából vezényelték át a helytartó szűk törzséhez (*officiales*).

Az altisztek a helytartó különleges vagy bizalmi feladatokkal megbízott emberei voltak. Tevékenységi köreik hasonlítottak és esetenként fedték egymást. Rendőri feladataik közé tartozott többek között a nyomozások lefolytatása, letartóztatás, kiemelt személyek és foglyok kísérése, előállítás, valamint az ítélet-végrehajtás kivitelezése illetve felügyelete. A kivégzés lebonyolítása a speculatorok feladata volt, akik erre kardjukat használták. Heródes udvarában egy speculator fejezte le Keresztelő Szent Jánost. A beneficiáriusok és esetenként a speculatorok jelentősebb településeken, fontos közlekedési csomópontoknál, határátkelőknél létrehozott katonai állomásokon, az úgynevezett *statio*kon, mint „úti rendőrök” teljesítettek hét- esetleg tizenkét hónapos váltásban kihelyezett szolgálatot. Gyakran különleges küldetéseket – például hírek, levelek továbbítását, politikai információk gyűjtését, hírszerzést, esetenként orgyilkosságot – is rájuk bízta. A kettős lojalitású, központi állományba (*numerus frumentariorum*) vont frumentariusok pedig hírvivőkként a helytartói székhelyek és Róma között tartották a hivatalos kapcsolatot, de bármilyen különleges vagy titkos küldetést rájuk bízhattak. Szervezetük behálózta a Római Birodalmat, beépítve a helytartói hivatalokba egyfajta belső biztonsági szolgálatot alkottak. Tagjaik közvetlenül, vagy a császári gárda parancsnokán (*praefectus praetorio*) keresztül biztonsági kockázatokról, tervezett lázadásokról is informálhatták a császári udvart.

Altisztekként az alapszold kétszeresét vagy másfélszeresét kapták illetményként. Az átlagnál magasabb kulturális nívót képviseltek, elfogadható szinten rendelkeztek a latin írás, olvasás és számolás képességével, amely a helytartói hivatalba vezényelt altisztek adminisztratív feladatai miatt alapvető követelmény lehetett.

A helytartó altisztjei a határprovinciák társadalmának megbecsült elitjébe tartoztak. Ez a jelenség különösen jellemző volt a dunai

Sirmium (Székesfehérvár/Sremska Mitrovica) beneficiárius állomásának udvarán, eredeti helyszínükön talált Iuppiter oltárok

tartományokra, ahol ezek a katonák szorosan összefonódtak a municipális arisztokráciát adó, nemegyszer őslakos elitből kiemelkedő családokkal. A leszerelt altisztek gyakran jelöltették magukat városi magisztratúrákra, sőt ismerünk példát arra is, hogy még a polgármesteri hivatalt is elnyerték. Savariában ezt az életutat járta be a helyi születésű Lucius Valerius Censorinus, a helytartó egyik beneficiáriusa is, aki, miután elbocsátották a hadsereg kötelékéből, szülővárosának megbecsült polgáraként a városi tanács tagja lett (*decurio*). A beneficiáriusok és a hasonló rangfokozatban szolgáló altisztek a római hadseregben egy elkülönülő, de korántsem homogén altiszti csoportot alkottak, amit igyekeztek külsőségekben is kifejezni. Jelvényeiket büszkén viselték felszerelésükön és előszeretettel ábrázolták szakrális adományaikon, valamint síremlékeiken. A beneficiáriusok feliratain jellemző volt az öntudatos, egyes szám első személyben való fogal-

Egy helytartói hivatalba vezényelt altiszt (*frumentarius, speculator* vagy *beneficiarius consularis*), aki lándzsajelvényként hordozta és kardszóján viselte a felsőbb hatalom jelvényét

mazás, és még sírverset is köthetünk hozzájuk. Jó anyagi helyzetüket építkezéseik mellett gazdagon díszített, költséges síremlékeik, valamint oltárdedikációik nagy száma mutatja, amely alapján a provinciákban a legaktívabb feliratállító rétegnek tarthatjuk őket.

Provinciális rendfenntartó erőként vagy kiküldetésben tevékenységüket gyakran a helytartói hivataltól távol kellett végezniük, amelynek során a helytartó, és így áttételesen magának a császárnak a nevében jártak el, őket képviselték. Felhatalmazásukat és státuszukat egy speciális, lándzsajelvény igazolta, amelyet a modern szakirodalomban vagy „beneficiarius-jelvénynek” vagy „beneficiarius-lándzsa-csúcsnak” neveznek. Ez az elnevezés azonban sok szempontból félrevezető, mivel azokat nemcsak a beneficiariusok használták. Szerencsésebb a „helytartói törzsjelvény” elnevezés, amely kifejezi azt a felsőbb hatalmat, amely alá a katonák rendelve voltak, és amelynek képviselőjében eljárta.

A helytartói hivatalokra jellemző, provinciánként részleteiben talán eltérő formájú jelvények közös jellegzetessége a függőleges közép-borda, a bibe- vagy liliomformájú lándzsalevél, amelyet a borda két oldalán kerek szemekhez hasonlatos nyílások törtek át. Ábrázolások alapján tudjuk, hogy a jelvények szemei – többek között – szalagok felkötésére szolgáltak. Gyakori a lándzsahegy élén egy-egy bevágás és az innen a kerek szemekbe futó, két párhuzamos ferde vonal. Nemcsak lándzsaként hordott jelvényeket ismerünk, hanem az említett altisztek saját viseletükön és felszerelésükön – leginkább a katonaköpeny összekapcsolására szolgáló fibulákon, öv- és kardszív-vereteken, de gyűrűkön is – előszeretettel ábrázolták ezt a jellegzetes emblémát. A jelvény megjelenik egy Ostiában talált pecséttartó tok fedőlemezen is. Eddig öt olyan összecuszkodható állványt ismerünk, amelynek koronázó tagjait ezzel az emblémával díszítették. Ezek a szinte azonos kivitelben készült asztalállványok az állomások állandó berendezé-

A kisázsiai Doliche (ma Dülük, Törökországban) város főistenének, Iuppiter Dolichenusnak szentelt oltár, amelyet két beneficiárius állított Savariában, az istenség (egyik?) szentélyében

séhez tartozhattak. A beneficiárius állomások egy szentélyt is magukba foglaltak, amelynek udvarán a katonák kihelyezett szolgálatuk végzetével oltárt állítottak és áldoztak a Birodalom főistenének, Iuppiternek. Ezek az oltárok az évek során olyannyira felhalmozódtak, hogy több sorban, sűrűn egymás mellett állva elfoglalták az udvar nagy részét. Igazi régészeti szenzáció, ha ezek az oltárok eredeti felállítási helyükön kerülnek elő. Ez történt a pannoniai Sirmium (Szávaszentdemeter/Sremska Mitrovica), Praetorium Latobicorum (Trebnje, Szlovéniában) és Sopianae (Pécs) területén, ahol ezeknek az oltároknak a segítségével sikerült azonosítani a beneficiáriusok helyi állomását.

Az előkerült beneficiarius feliratok alapján biztosak lehetünk abban, hogy Savariában is létezett ilyen állomás. Az aktív beneficiári-

usok által Iuppiternek dedikált, eddig ismert négy savariai oltár eredeti felállítási helye is egy városi *statio* szentélye lehetett. Az állomás létehez szolgálat újabb adatot a kardszj-veret, amely Felső-Pannonia tartomány helytartói törzséhez tartozó beneficiáriusok vagy hasonló rangú altisztek állandó savariai jelenlétét bizonyítja. A beneficiáriusok által Iuppiternek dedikált oltárok városon belüli előkerülési helye ismeretlen, így a savariai *statio* helyének behatárolására sem szolgáltatnak adatot. A savariai kardszj-veret jelentősége, hogy ismerjük lelőhelyét, amely a város déli külvárosa volt. Csábító a lehetőség, hogy ezt a leletet e beneficiárius állomás személyzetéhez kössük és erre hivatkozva az állomás helyszínét Savaria városfalán kívül, a déli külvárosban feltételezzük, úgy, ahogy az a sirmiumi állomás esetében már bizonyítást nyert. Nem zárhatjuk azonban ki annak a lehetőségét sem, hogy a veret egy Savariában letelepedett veterán altiszt hagyatéka volt, sőt lehetett akár egy „keleti istenek útja” menti szentélyben valamelyik istenségnek felajánlott fogadalmi tárgy is (eredetileg talán karddal és kardszjval együtt).

Irodalom:

- Goldsworthy, Adrian: A római hadsereg története. Budapest, 2004.
- Kovács Péter: Beneficiarius lances and ring-pommel swords in Pannonia. In: Zs. Visy (ed. by): Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary 2003. Pécs, 955–970. pp.
- Mráv Zsolt: Utazókocsira applikált „beneficiarius jelvények” két ÉK-pannoniai kocsisírból. Az eraviscus törzsi elit Róma szolgálatában. In: Bíró Sz. – Vámos P. (szerk.), FiRKák II. Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete. Győr, 2012. 285–326. pp.
- Mráv Zsolt: Militaria – Kora császárkori katonai felszerelési tárgyak. In: Sosztarits O. – Balázs P. – Csapláros A. (szerk.): A savariai Isis szentély. Sistrum, Serie A. No. 2. Szombathely, 2013. 141–142. pp.